

УДК 378.147

Олена Ковтун,
доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземної філології
Національного авіаційного університету

КОМУНІКАТИВНІ ЯКОСТІ МОВЛЕННЯ У СТРУКТУРІ ПОЗИТИВНОГО ВЕРБАЛЬНОГО ІМІДЖУ СТУДЕНТА ВНЗ

Уточнено сутність понять «комунікативні якості мовлення», «позитивний вербальний імідж». Встановлено взаємозв'язок між розвитком комунікативних якостей мовлення та вміннями студентів будувати власний позитивний вербальний імідж. На основі аналізу широкого діапазону комунікативних якостей мовлення доміантними для формування позитивного вербального іміджу індивіда було визначено комунікативну доцільність і точність. Відзначено, що професійна спрямованість процесу формування позитивного вербального іміджу і розвитку комунікативних якостей мовлення реалізується шляхом відбору конкретного мовленнєвого матеріалу з урахуванням особливостей одержуваної студентами професії. Визначено, що відпрацювання позитивного вербального іміджу відбувається шляхом залучення студентів до моделювання власної мовленнєвої поведінки в різноманітних комунікативних ситуаціях.

Ключові слова: комунікативні якості мовлення, позитивний вербальний імідж, моделі мовленнєвої поведінки.

Уточнена сутність понять «коммуникативные качества речи», «положительный вербальный имидж». Установлена взаимосвязь между развитием коммуникативных качеств речи и умениями студентов строить собственный положительный вербальный имидж. На основе анализа широкого диапазона коммуникативных качеств речи доминантными для формирования позитивного вербального имиджа индивида были определены коммуникативная целесообразность и точность. Отмечено, что профессиональная направленность процесса формирования положительного вербального имиджа и развития коммуникативных качеств речи реализуется путем отбора конкретного речевого материала с учетом особенностей получаемой студентами профессии. Определено, что отработка положительного вербального имиджа происходит путем привлечения студентов к моделированию собственного речевого поведения в различных коммуникативных ситуациях.

Ключевые слова: коммуникативные качества речи, положительный вербальный имидж, модели речевого поведения.

We clarified the essence of the concepts «communicative qualities of speech», «positive verbal image». The relationship between the level of development of communicative qualities of speech and students' skills to build

their own positive verbal image was revealed. On the basis of the analysis of a wide range of communicative qualities of speech we determined such qualities as communicative expediency and accuracy as dominant in the process of formation of a person's positive verbal image. It is noted that professional orientation of formation of students' positive verbal image and development of communicative qualities of speech is realized and achieved through proper selection of specific speech materials in view of features of the profession obtained by students. It was determined that students' ability to build their own positive verbal image is achieved through attracting students to modeling their verbal behavior in a variety of communicative situations.

Key words: *communicative qualities of speech, positive verbal image, model of verbal behavior.*

Постановка проблеми. В умовах соціально-економічних реформ, що відбуваються в сучасному суспільстві, виникає потреба у формуванні різнобічно розвинених, компетентних фахівців, що володіють високим рівнем мовлення, здатних виявляти професіоналізм у ділових ситуаціях спілкування, створювати власний позитивний імідж, бути ефективними. Ідеї розвитку професійного і мовленнєвого потенціалу людини зафіксовано в низці державних документів, зокрема в Законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту», Національній стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 роки, Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти, Болонській декларації «Про європейський простір вищої освіти» й інших законодавчих актах. Вимоги, зазначені в цих документах, зумовлюють особливу увагу до організації мовної освіти у ВНЗ, зокрема до формування комунікативних якостей мовлення студентів як необхідного підґрунтя для їхньої успішної професійної комунікації, забезпечення власного позитивного іміджу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що проблема комунікативних якостей мовлення досліджувалася в різних напрямках: психологічному (О. Бондаренко, І. Зимня, О. Леонтьєв, В. Малахов, Г. Рогова та ін.), педагогічному (А. Богущ, К. Бурда, М. Гоноблін, Н. Кузьміна, В. Пасинок та ін.), лінгвістичному (В. Антоненко-Давидович, Ф. Бацевич, Л. Булаховський, Д. Ганич, М. Жовтобрюх, А. Коваль, Л. Мацько, О. Пономарів, Д. Розенталь, Г. Шелехова та ін.). В останні десятиліття особлива увага означеній проблемі приділяється вченими-лінгводидактами. Науковці досліджували основи культури мовлення (Н. Бабич, М. Пентилюк, Л. Струганець), різноманітні аспекти культури мовлення дошкільнят і школярів (А. Богущ, Т. Ладиженська, М. Львов, М. Пентилюк), культуру мовлення вчителя-словесника (О. Біляєв, О. Горошкіна, А. Нікітіна), методику розвитку комунікативних якостей мовлення в майбутніх учителів-словесників (О. Беляк). Попри значну увагу вчених до проблеми комунікативних якостей мовлення вона залишається відкритою з погляду дослідження її взаємозв'язку із формуванням вербального іміджу індивіда,

зокрема студента вищого навчального закладу.

Мета статті – проаналізувати взаємозв'язок понять «комунікативні якості мовлення» і «вербальний імідж індивіда», визначити основні тенденції розвитку комунікативних якостей мовлення і формування позитивного вербального іміджу студента у вишівській мовній освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «комунікативні якості мовлення» є центральним у теорії культури мовлення і позначає реальні властивості його змістового і формального боків. Термін «комунікативні якості мовлення» був запропонований Б. Головіним у 60-х роках ХХ століття. Науковець визначив його як певну систему, що охоплює співвідношення мовлення і діяльності, мовлення і мови, мовлення і мислення, мовлення і свідомості [1], припустивши, при цьому, що ознаки і властивості мовленнєвої структури комунікативно досконалого мовлення допускають узагальнення, в результаті чого виробляються уявлення про комунікативні якості мовлення (правильність, точність, виразність і т. ін.). Крім того, дослідник зазначав, що комунікативні якості мовлення необхідні для впливу на слухачів або читачів.

На думку Б. Головіна, комунікативні якості мовлення по-різному відповідають на властивості й особливості різних стилів мови та індивідуальні якості стилів мовлення. Одними стилями мови і стилями мовлення певна комунікативна якість підтримується і посилюється, іншими – послаблюється і розвивається. У цьому зв'язку одним із завдань науки про мовленнєву культуру, як зазначає Б. Головін, є розуміння і опис впливу стилів мови і мовлення на комунікативні якості мовлення [1, с. 265]. Так, художній мовний стиль розвиває такі комунікативні якості, як правильність, точність, логічність, виразність і багатство; науковий стиль – логічність, точність, доцільність, меншою мірою виразність і багатство; розмовно-побутовий – правильність [1, с. 266–266]. Виявлення зв'язків між комунікативними якостями мовлення та мовними стилями дозволяє не тільки поглибити розуміння окремих аспектів мовленнєвої культури, але й дає можливість чітко побачити ті ділянки мовлення, які потребують покращення. Окремі комунікативні якості мовлення є більш чи менш потрібними, більш чи менш доцільними залежно від умов спілкування. Дослідник передбачає, що всі комунікативні якості мовлення, включаючи доцільність, повинні бути підпорядковані одному й тому самому завданню спілкування – забезпечити різнобічну дієвість мовлення [1, с. 267–268].

На думку Т. Піроженко, на рівні особистісних властивостей комунікативні якості виявляються в комунікативній спрямованості до довколишнього світу, дружелюбності, товариськості, готовності до соціальної взаємодії, довіри до людей. У мотиваційно-потребнісній сфері комунікативні якості є основою для розвитку комунікативно-мовленнєвої діяльності й виражені в потребі спілкування, розвитку мотивів у визнанні та підтримці, мотивів до співпраці, виражених у ділових і пізнавальних формах. У сфері розвитку емоційно-вольової регуляції комунікативні

властивості особистості є основою для розвитку емоційної чутливості, здатності індивіда емоційно відгукуватися на переживання іншої людини, і, таким чином, значною мірою визначають розвиток, диференціацію та поглиблення соціальних почуттів: моральних, інтелектуальних, естетичних, спонукають до прояву вольових зусиль [6, с. 40–41].

Таким чином, комунікативні якості мовлення – це реальні властивості змістової і формальної комунікації. Саме система цих властивостей визначає ступінь комунікативної досконалості мовлення. Науковцями окреслюється низка комунікативних якостей мовлення, які забезпечують його досконалість. З-поміж таких якостей, Ф. Гоноблін виокремлює: 1) якості, що забезпечують правильність мовлення (бездоганність з погляду лексики, вимови, наголосу, правильної побудови фраз); 2) якості, що зумовлюють дієвість мовлення (змістовність мовлення (ясність, простота, доступність викладу), струнка система викладу, послідовність у підвищенні складності); 3) спрямованість мовлення (в ній враховується ступінь сприйняття слухачем того, про що йдеться); 4) емоційність мовлення; вольові якості мовлення (велика сила переконання і навіювання) [2, с. 47–49]. М. Пентилюк зауважує, що правильність і чистота мовлення полягають у дотриманні норм літературної мови, мовних засобів; точність – у доборі засобів, адекватних змісту висловлювання; логічність і послідовність – у мотивованому забезпеченні смислових зв'язків між словами і реченнями; багатство – у використанні різноманітних мовних засобів, відсутності невинуватих повторів [5].

Лінгводидактика ХХІ ст. збагачується психологічним ученням про позитивний вербальний імідж індивіда (І. Альохіна, Л. Браун, Д. Джеймс, І. Криксунова, Ф. Кузін, О. Панасюк, Є. Петрова, Г. Почепцов, Л. Фелдон, В. Шелдон та ін.). Науковці зазначають, що у свідомості сучасної людини існує уявлення про імідж як про певну цінність, від наявності якої залежить успішність професійної та особистої діяльності людини. Вербальна складова – одна з основних у структурі індивідуального іміджу людини. Вона є основою для формування іміджу в процесі мовленнєвого спілкування. Фахівці в області іміджелогії розглядають вербальний імідж індивіда в контексті його психічного розвитку. Так, О. Панасюк [4] підкреслює зв'язок мови із системою внутрішніх усталеностей людини, з її інтелектом і невербальною поведінкою. Вербальний імідж індивіда структурно входить у його загальний імідж і повинен розглядатися в його контексті. Створення правильного іміджу допомагає позиціонувати себе в оточенні, мотивувати довколишніх на бажані відповідні дії, забезпечує точніше передання інформації. Вміння, пов'язані з формуванням позитивного вербального іміджу, особливо важливі для представників спеціальностей системи «людина-людина».

У контексті діяльнісного підходу, вербальний імідж доцільно розглядати як модель мовленнєвої поведінки людини, яка або створюється для кожної окремої комунікативної ситуації, або структурно входить

безпосередньо в імідж людини. Вербальний імідж охоплює вербальні, невербальні та паравербальні компоненти. Кожен із цих компонентів може мати власне значення і передавати власну інформацію. Ефективний вербальний імідж людини повинен працювати на досягнення мети комунікативної ситуації. Зазначене дозволяє припустити, що між комунікативними якостями і вербальним іміджем людини існує тісний взаємозв'язок.

Аналіз широкого діапазону комунікативних якостей мовлення, здійснений із позицій визначення їх важливості для формування позитивного вербального іміджу індивіда, дозволив визначити домінантними такі комунікативні якості мовлення, як комунікативна доцільність і точність. Схарактеризуємо зазначені якості.

В аспекті оцінки комунікативної доцільності мовлення центральним є поняття «мовленнєва ситуація». Доцільність мовлення, на погляд М. Кошлякової, передбачає сукупність якостей і контекстів, що характеризують ефективне мовлення, за допомогою якого мовець досягає своєї мети. Будь-яка ситуація мовленнєвого спілкування, її контекст охоплює низку компонентів. Контекст, на думку дослідниці, може складатися з фраз (лінгвістичний), голосових модуляцій, що супроводжують висловлювання (паралінгвістичний), міміко-жестуляційних особливостей (екстралінгвальний), деталей, що створюють ситуацію спілкування (ситуаційний) [3]. Зазначене дозволяє дійти висновку, що комунікативну доцільність як якість мовлення, що є домінантною у структурі позитивного вербального іміджу індивіда, доцільно формувати на засадах ситуаційно-діяльнісного підходу.

Дотримання принципу комунікативної доцільності мовлення невіддільне від його точності. Точність мовлення прийнято розглядати у двох аспектах – точність у відображенні дійсності і точність вираження думки в слові. Таке розмежування бере початок від ідеї Б. Головіна [1], який запропонував розрізняти два види точності – предметну і понятійну.

Точність мовлення як одна з його основних комунікативних якостей досягається, насамперед, за рахунок вибору слова, адекватного ситуації і комунікативному наміру мовця. Будь-яка лексема може свідомо чи підсвідомо викликати у слухача асоціацію або навіть цілий асоціативний ряд, який буде або сприяти взаєморозумінню, або перешкоджати йому. Джерелом виникнення асоціацій часто є імідж людини як сукупність його зовнішності і мовленнєвої поведінки. Зазначене є ознакою безпосереднього зв'язку між комунікативними якостями мовленнями та іміджем людини.

Проаналізоване вище дає підстави вважати, що вдосконалення комунікативних якостей мовлення найбільш ефективно відбувається при паралельному навчанні студентів технологій формування позитивного вербального іміджу. З цією метою в навчальному процесі вишу доцільно використовувати технології, що застосовуються в іміджелогії, а також у теорії мовної комунікації. Навчання базується на врахуванні основних закономірностей міжособистісного і публічного спілкування (І. Горелов, М. Кошлякова, Ф. Кузін, Є. Петрова, Г. Почепцов, В. Шейнов, Р. Шмідт та ін.),

пропонується необхідний мінімум теоретичних даних з області іміджелогії, зокрема поняття «імідж» і «тип іміджу». Оскільки тип іміджу залежить від ситуації спілкування і від соціальних та особистісних характеристик аудиторії, студентів навчають варіювати свою вербальну поведінку залежно від типу комунікативної ситуації, від соціального статусу співрозмовника і від його психологічних характеристик. Студент вчиться визначати, який тип іміджу необхідно створити, аби підвищити ефективність комунікації і досягти необхідного результату. Оскільки кожен тип іміджу характеризується специфічними, ключовими якостями, студент повинен знати, які якості є іміджеформувальними, і вміти реалізовувати їх у своїй вербальній і паравербальній поведінці.

Одночасна робота над розвитком комунікативних якостей мовлення і технологіями формування позитивного вербального іміджу сприяє студентам в опануванні функціональної мовленнєвої грамотності для вільного передання інформації в конкретних ситуаціях спілкування; розширює можливості використання засобів мовного вираження, адекватних ситуації спілкування; забезпечує вдосконалення комунікативних навичок і вмінь, необхідних для різних комунікативних ситуацій (етикетне спілкування, професійне спілкування, міжособистісне спілкування), умінь добирати відповідні форми мовленнєвої поведінки; сприяє розвитку чуття мови.

Професійна спрямованість навчання студентів формуванню позитивного мовного іміджу і розвитку комунікативних якостей мовлення реалізується шляхом добору конкретного мовленнєвого матеріалу з урахуванням особливостей одержуваної студентами професії. Робота здійснюється поетапно.

1. Добір відповідної тематики на основі аналізу можливих сфер реалізації майбутньої професійної діяльності студентів. Перелік тем для вивчення укладається відповідно до спеціальності студентів і відображається в навчальній програмі.

2. Визначення тематики і вибір методів вивчення. Методичні завдання, що є формою організації і формою фіксації мовного матеріалу, виступають одночасно і джерелом інформації, і засобом розкриття теми. Завдання повинно містити мовні явища асоціативно-синонімічного характеру, виділені для активного засвоєння.

3. Систематизація знань з культури мовлення, психології сприйняття вербального повідомлення з виокремленням ключових слів, що співвідносяться з відповідним мовним матеріалом і призначені для активного засвоєння.

Враховуючи, що на практиці спілкування здійснюється не в межах окремих тем, а комплексно, доцільно виділяти типові ситуації спілкування. Тому ситуація комунікативної взаємодії є основним ядром, навколо якого організовується мовленнєвий матеріал. На основі набору ситуацій складається перелік типових функціональних, поведінкових, професійних характеристик, які відповідають певній ситуації спілкування. Потім для типових професій певної сфери визначаються:

– найбільш характерні професійні та особисті якості;
– функції, що виконуються цими якостями;
– асоціативно-образна форма їх вираження у вербальному, паравербальному і невербальному вимірах [3].

Відібрані характеристики повинні відображати реальні або уявні ситуації професійного спілкування, можливі в майбутній професійній діяльності. При встановленні взаємозв'язку всіх компонентів, наявних у комунікативній ситуації, можна створювати прогнозовані взаємини суб'єктів спілкування і будувати процес навчання як процес реальної комунікативної взаємодії.

Для формування у студентів умінь, пов'язаних із конструюванням позитивного вербального іміджу, навчальний процес доцільно будувати на таких принципах:

1. Єдність навчання та мовленнєвого розвитку особистості.
2. Мовленнєвий розвиток особистості, що триває впродовж життя.
3. Єдність особистості людини, її мовлення і процесу навчання, тобто навчання не в теорії, а на практиці, націлене на розвиток мовленнєвих умінь людини.

4. Орієнтування на розвиток мовної та мовленнєвої здібності, вдосконалення навичок сприйняття і породження мовлення через розкриття механізмів їх функціонування.

5. Побудова системи навчання, що зорієнтована на загальні психологічні та соціальні закони формування думки про людину (у тому числі про її мовлення).

6. Організація системи навчання як інтегративної та між-дисциплінарної в комплексі з дисциплінами фахової підготовки.

7. Реалізація професійної спрямованості змісту навчання студентів через відбір конкретного мовного матеріалу.

Реалізація зазначених принципів навчання відбувається шляхом впровадження методичної системи, яка ґрунтується на врахуванні механізмів мовлення як багатофакторного явища і передбачає спрямований вплив на мовленнєві здібності людини. Оскільки мовлення включене до загальної структури психіки та інтелекту людини, для його ефективного вдосконалення необхідний розвиток усіх когнітивних, психодинамічних і комунікативних процесів, а також властивостей і станів особистості. Досягнути цього можна за допомогою психолінгвістичних і соціологічних технологій в їх органічній інтеграції.

У змісті навчання доцільно передбачити: 1) елементи ігрової діяльності; 2) стильову систему комунікативних завдань; 3) моделювання типових ситуацій ділового спілкування. Акцент у змісті навчання ставиться на закріпленні як у свідомості, так і підсвідомості студентів моделей оптимальної мовленнєвої поведінки, на формуванні умінь визначати характеристики партнера по спілкуванню, будувати його комунікативний портрет.

Конструюючи у процесі навчання власні моделі поведінки, студент досягає зв'язку між особистим практичним досвідом і теорією навчання,

іншими словами, утворюється зв'язок між когнітивними картами студента, що формуються на основі сенсорної і мовної репрезентації, і його референтним досвідом, який формується на основі спогадів, поточного або конструйованого досвіду. Оскільки оточення і ситуації спілкування змінюються, студенти повинні постійно перевіряти свої моделі. Ефективні в одній комунікативній ситуації, вони можуть бути неефективні в іншій. Тому для кожної окремої ситуації студенти вчаться коригувати або повністю змінювати свої іміджеві стратегії. Поступово формується вміння визначати, які саме комунікативні якості «працюють» на досягнення результату, яких саме іміджеформувальних якостей у вербальному, паравербальному і невербальному вимірах вимагає ситуація спілкування.

Висновки і перспективи. Сучасне бачення процесу вдосконалення комунікативних якостей мовлення тісно пов'язане з технологіями формування позитивного вербального іміджу індивіда. В навчальному процесі вишу необхідно здійснювати роботу над формуванням умінь студентів будувати власні моделі мовленнєвої поведінки в різноманітних комунікативних ситуаціях. Для того щоб сформувати ці вміння, студентів необхідно вчити чітко уявляти мету кожної окремої ситуації спілкування і виражати її у вербальній формі, реалізуючи необхідні комунікативні якості мовлення. Навчання в означеному контексті тісно пов'язане з пошуком нових варіантів. Студенти отримують безмежну кількість можливостей моделювати свою мовленнєву поведінку, поки вона не стане найбільш ефективною. Перспективу дослідження вбачаємо у розробці конкретних методик удосконалення комунікативних якостей мовлення в процесі формування позитивного вербального іміджу студентів різних напрямів підготовки (гуманітарних, технічних тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головин Б. Н. Основы культуры речи : учеб. для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.» [Текст] / Б. Н. Головин. – 2-е изд., испр. – М. : Высш. школа, 1988 – 319 с.
2. Гоноблин Ф. Н. Книга об учителе / Ф. Н. Гоноблин. – М. : Просвещение, 1965. – 260 с.
3. Кошлякова М. О. Совершенствование коммуникативных качеств речи при обучении формированию позитивного вербального имиджа в процессе профессиональной речевой подготовки студентов сервисных специальностей : дис. канд. пед. наук : 13.00.02 / О. М. Кошлякова. – М., 2006. – 207 с.
4. Панасюк А. Ю. Вам нужен имиджмейкер?: Или о том, как создавать свой имидж / А. Ю. Панасюк. – 3. изд., стер. – М. : Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации: Дело, 2001 – 238 с.
5. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підручник для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
6. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника / Тамара Піроженко. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 152 с.